

УДК 165.12

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.8>

АНТИНОМІЧНА ПРИРОДА ПАМ'ЯТІ: НАДІЙНІСТЬ VS ХИТКОСТІ

Мар'яна Галушак

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кафедра філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного
вул. Івана Франка, 24, 82100, м. Дрогобич, Україна*

У статті осмислюється складна та суперечлива природа пам'яті, яка розглядається як антиномія людської свідомості. На антиномічну природу пам'яті вказує не лише її складність та неоднозначність, але постійно існує момент напруги між збереженням і спотворенням, між тяглістю і змінами, індивідуальністю і колективністю. Крім того, немає єдино вірного підходу чи методу визначення та розуміння людської пам'яті, оскільки розгляд цього феномену постає не лише між-дисциплінарним, що, з однієї сторони, значно розширює його зміст, а з іншої – робить неможливим для будь-яких остаточних дефініцій, тим самим роблячи дану проблематику практично незорою в площині наукових розвідок, адже мало знати, що пам'ять – це психічний пізнавальний процес, не менш важливо розглянути і питання – яким чином можлива пам'ять, що стає її змістом та як цей зміст впливає на індивіда та його ідентичність, зрештою, чи завжди «втрата пам'яті» (або ж забування) веде до втрати людиною власної ідентичності, а значить, і можливості бути собою? Всі ці та інші запитання є наскрізними не лише для людської культури, історії, літератури, навіть психології, але, й не менш актуальними, постають і для філософського знання. Визнання і подолання суперечностей, які властиві пам'яті, є важливими для розуміння її багатогранної ролі в житті людини і суспільства.

Наукова новизна даного дослідження полягає у розгляді даної проблематики як антиномії, де пам'ять постає актом і водночас тим, що здатне активувати людську свідомість, при тому залишаючись «у тіні» свідомості; є фундаментом для побудови будь-якого досвіду, але водночас не самим змістом досвіду; вибірковість у процесі запам'ятовування і забування, знову ж таки актуалізує проблему надійності та хиткості наших спогадів, перспективу множинності, яка формується під впливом різних точок зору та суб'єктивних інтерпретацій. Все це призводить до того, що людина виявляється перед етичними дилемами щодо правдивості, відповідальності та справедливості, коли окремі особи та суспільства борються з наслідками пам'яті або забуття певних подій.

Ключові слова: пам'ять, забування, антиномія, ідентичність, пізнавальний досвід, знання, свідомість, надійність, хиткість.

Постановка проблеми. Осмислюючи проблему пам'яті, доволі часто зіштовхуємось зі складнощами, суперечностями, природа яких антиномічна у кантіанському розумінні, бо хто ж, зрештою, знає, що представляє пам'ять сама по собі або ж пам'ять як така. Говорячи про пам'ять, ми все-таки найчастіше маємо справу з певними об'єктами, подіями, ситуаціями, людьми, які пов'язані з нами місцем і часом, або ж певним відношенням, що не може не залишати слідів такої взаємодії, не зважаючи на те, що самих людей чи подій більше немає тут і зараз. Виходить, що з пам'яттю як такою, справу ми все ж маємо не часто, бо найчастіше вона є інструментом, за допомогою якого ми діємо і взаємодіємо, зв'язуючи минуле із сьогоденням, яке задає вектор руху майбутньому. Хоч такий підхід до пам'яті доволі детерміністський і є достатньо неоднозначним сьогодні, бо висуває ряд важливих епістемологічних, екзистенційних проблем та запитань у відношенні до людини (свобода – не-свобода, смерть – безсмертя, воля – без-вольність і т.д.), з вирішенням яких

знову ж таки не просто, крім того, певною мірою цей підхід узалежнює людину від вмісту її пам'яті, яка стає тією «ниткою Аріадни», яка веде крізь лабіринти людського життєсвіту (користуючись гуссерліанським поняттям), все ж таке розуміння є досить поширеним і має своїх прихильників, не зважаючи на те, що цю думку розвивав ще Джон Лок у XVII ст., який вважав, що пам'ять є тим фактором, без якої неможливий досвід, відповідно, вона має вирішальне значення для особистої ідентичності та безперервності свідомості, тому наші спогади формують наше розуміння самих себе і наш минулий досвід, створюючи основу для наших теперішніх і майбутніх дій. «Пам'ять, будучи способом утримання (простих ідей), є вмінням відновлювати в нашому розумі (свідомості) ідеї, які після свого засвоєння, зникли або ж ніби-то були відкладені, приховані з поля зору. <...> Пам'ять – це сховище наших ідей» [7], саме вона здатна активувати нашу свідомість (розум) на пошуки нового, яке завжди певною мірою пов'язане з відтворенням уже набутого досвіду, бо в процесі пізнання, наша свідомість (розум), зіштовхуючись з чимось новим, розпізнає це нове «як уже знайомі враження та відновлює своє знайомство з новими ідеями як з ідеями, уже раніше засвоєними» [7].

Не викликає сумніву одне, природа пам'яті є складною та багатогранною, а її антиномічність лише підкреслює те, що ця проблема є однією з не простих, тому вимагає належної уваги, бо вона розкриває людину та її пізнавальні можливості з найнесподіваниших (часто досить суперечливих та парадоксальних) ракурсів.

У відповідності до заявленої теми, можна окреслити **мету дослідження**, як розгляд підстав, які дозволяють говорити про природу пам'яті як антиномію, тобто як таку, що характеризується певними парадоксами та протиріччями, що свідчить про її складну та багатозначну природу, а також про складнощі у визначенні того, що собою являє пам'ять та неможливість єдиного концептуального охоплення проблеми.

Аналіз останніх досліджень та виклад основного матеріалу. Дослідження даної тематики різняться доволі багатогранними та різноплановими візіями, які переплітаються між собою, бо і психологія, і філософія, і література, як це часто буває, – лише різні мови для дослідження, розуміння та роз'яснення одного й того ж феномену. Зрештою, уся людська культура, починаючи з мови як засобу спілкування і закінчуючи матеріальними об'єктами як такими, що здатні проносити пам'ять крізь віки, є нічим іншим як розмовою про людину та про людство в цілому, про вміння пам'ятати, забувати, пригадувати, наділяти сенсами чи позбавляти сенсу, творити на основі набутого досвіду, який без вміння запам'ятовувати (пам'ятати), скоріш за все, був би неможливий.

Погляд на пам'ять як антиномію є доволі цікавим та перспективним у своєму розгляді, бо дозволяє зафіксувати ті взаємосуперечливі, інколи навіть парадоксальні процеси, які мають місце бути в нашій пам'яті, тим самим часто входячи в зміст самої пам'яті. Можливо, це і є одна з причин, чому пам'ять як така не дається нам, не підлягає сама по собі ніяким чітким охопленням, бо вона незримо присутня у нашому повсякденні, але при цьому більше виступає невидимою канвою, пронизуючи собою все життя індивіда, бере участь у його діях та рішеннях, але зазвичай не нав'язує їх, хоча й певною мірою обумовлює (ставлячи проблему свободи і не-свободи від власної та колективної пам'яті), бо навіть якщо наша пам'ять заснула глибоким сном, все ж «не існує тиші як такої, яка б не була чутна, не створювала якийсь шум» [10, с. 27] через незвичну відсутність звуку, тим самим засвідчуючи особливі відносини між тишею і звуком, пам'яттю і безпам'ятством. У Стенфордській філософській енциклопедії (The Stanford Encyclopedia of Philosophy) у статті «Epistemological Problems of Memory» знаходимо наступне: «пам'ять є таємницею, бо вона завжди діє і майже завжди непомітно для нас, тому часто вислизає від будь-яких

спроб оцінити її роботу. Навіть у філософії ми сприймаємо як належне безперервні зусилля пам'яті. Бо пам'ять – це те, що задає незамінну основу (для досвіду і знань), майже за помахом чарівної палички» [5], але, при всьому цьому, виділити її природу саму по собі виявляється доволі не просто, бо вона занадто тісно вплетена у наші мислиневі процеси, часто виступаючи основою людських міркувань та узагальнень.

В цілому, якщо говорити про розгляд пам'яті як антиномії, то ця позиція не є новою, хоча на таку характеристику все ж можна наштовхнутись не часто, але аналіз та вивчення даного питання засвідчує те, що природа пам'яті – антиномічна, зважаючи на те, що пам'ять – це розмова про надійність (С. Бернекер, Е. Голдман, В. Чаппел, Г. Яффе, Ш. Вайнберг), і одночасно про хиткість (не-надійність) (Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар, Е. Лофтус, К. Буфорд); про стабільність (А. Макінтайр) і пластичність (про «лагідну мінливість» відповідно до змін та запитів часу) (Д. Деннет, Е. Лофтус); про індивідуальне (М. Гальб-вакс, Дж. Сатон) і одночасно колективне (П. Нора, Дж. Олік); про суб'єктивне (Г. Патнем, Дж. Серл), але поруч мусить завжди бути об'єктивне (Д. Деннет, Б. Вільямс); про збереження (С. Зонтаг) і, зрештою, про забуття (П. Рікер, А. Ассман) і т.д. Зокрема, про суперечливість пам'яті йдеться й у есеях знаних постмодерністів Ж. Дерріда та Ж.-Ф. Ліотара, які осмислюючи епоху, яку сьогодні прийнято йменувати постмодерном, звертаються до пам'яті у її взаємозв'язку з часом, ідентичністю та мовою; акцентація робиться на тому, що пам'ять є нестабільною і суб'єктивною, і в той же час, вона є ключовою для створення ідентичності та контролю над минулим. Таким чином, пам'ять може спричиняти антиномії або суперечності у сприйнятті того, що є правдою чи історією [3; 4; 9; 10], але, крім цього, пам'ять – це завжди сліди, які вказують на процес формування людини та суспільства, і в цьому сенсі, не дивлячись на те, що вона не є стабільним архівом минулого, а скоріше активним процесом постійного перетворення та переосмислення подій [3], – все ж є надійним свідченням того, що людина та її історія здатні утримувати себе в бутті, хай навіть ця «здатність утримування» – пам'ять – є хиткою і не стабільною, але без цього утримання-в-бутті людина б остаточно загубилася, будучи не здатною осмислювати і утримувати у власній пам'яті те, що знаходиться безпосередньо перед її очима, хоча вплив зовнішніх факторів та індивідуальні інтерпретації й призводять до суперечливих розповідей про минуле.

Пам'ять не є об'єктивною істиною, але складною конструкцією, яка піддається постійному перегляду та перетворенню, тому вона скоріше містить елементи правдивості, ніж істини, бо правда множинна у своїй суті та індивідуальна, а посягання на істинність – це замах на тотальність, яка суперечить принципам філософії постмодернізму. Ж.-Ф. Ліотар влучно зауважує, що «пам'ять – це і вірний охоронець, і підступний обманщик, який постійно перекроює наш минулий досвід» [10] і змушує минуле бути присутнім в теперішньому, бо в цілому не буває так, щоб минуле було відсутнє, «не переслідувало б теперішнього», інакше «воно (минуле) прямо в даний момент сигналізувало б про себе як про привид, про відсутність» [11, с. 14], що, зрештою, засвідчило б те, що наявність лише теперішнього завжди було б недостатньою, не повною картиною того, що сприймається і мислиться. В цьому сенсі, пам'ять є надійним прихистком, завдяки якому минуле присутнє в теперішньому.

В ракурсі заявленої теми, хотілося б більш конкретно осмислити те, що мається на увазі і яким чином взагалі пам'ять може репрезентувати себе як надійне джерело досвіду, при тому, що сутнісно вона активна, а значить змінна і доволі часто піддається зовнішнім коригуванням, тобто не зважаючи на те, що вона є можливістю людського досвіду і тим, що формує особистісну ідентичність, все ж не є тим, на що можна покластись і довіряти.

У зв'язку з цим, можна звернутись до аспекту *контекстуалізації*, без якого людині було б доволі складно реагувати на події довкола неї, оскільки для пам'яті властиво зберігати інформацію в контексті подій, місць та емоцій, що дозволяє звертатися до попереднього досвіду у відповідь на подібні ситуації. Французький філософ М. Гальбвакс, будучи прихильником саме такого підходу осмислення природи пам'яті, вважає, що люди пам'ятають події, досвід і навіть особисту ідентичність у контексті своїх соціальних груп, культурного середовища та історичних наративів, адже пам'ять є не лише когнітивним процесом, а й глибоко соціальним та контекстуальним явищем, який дає їй своєрідне відчуття захищеності через впізнаваність ситуацій, речей та людей. «Здебільшого, коли я пам'ятаю, мене спонукають інші, їхня пам'ять приходить на допомогу моєї, а моя покладається на їхню. <...> Можна сказати, що індивід запам'ятовує, ставлячи себе в перспективу групи, але також можна стверджувати, що пам'ять групи реалізовується та проявляється в індивідуальних спогадах. <...> Бо слід зазначити, що минуле не зберігається, а реконструюється на основі сьогодення» [6, с. 38, 40]. Такий погляд певною мірою спростовує позицію Джона Лока про пам'ять як сховище, з якого при потребі і певних зусиллях ми можемо видобути те, що нам необхідно в даний момент. Для того, щоб пам'ять запрацювала, її потрібно активувати, тобто потрібен певний контекст, зовнішня дія, тобто певні умови, при яких відбудеться реконструкція минулого досвіду і першою такою умовою є наявність сьогодення, бо сьогодення – це та точка відліку, з якої і відбувається зворотній відлік, просування вглиб (пам'яті) з позицій теперішнього, зовнішньо наявного.

Яким чином контекстуалізація може свідчити про пам'ять як надійне джерело досвіду? Насамперед, завдяки механізмам узгодженості та послідовності, коли спогади послідовно узгоджуються з відомими фактами, подіями та досвідом, вони з більшою ймовірністю сприймаються як надійні. Послідовне пригадування в різних контекстах і часових періодах підвищує довіру до пам'яті, зрештою, «без пам'яті у людини не було б відчуття послідовності подій, що є необхідним для усвідомлення власного «я». Без сумніву, пам'ять ключовим чином визначає, що значить бути людиною» [8, с. 2].

Крім того, не менш значущими є й інші моменти – кореляція з іншими знаннями, бо узгодженість пам'яті та інших форм знань зміцнює впевненість у її точності; часова точність, яка відмічається стабільністю спогадів та деталізованістю подій навіть через доволі великий проміжок часу, не може не підвищувати довіри до пам'яті. Безперечно, сюди можна віднести і механізм підтвердження (перепроверки), і емоційний резонанс (як правило, емоційний досвід краще кодується і зберігається у пам'яті), але при цьому слід завжди зважати на те, що пам'ять не є безпомилковою і може бути схильною до оман, викривлень та упереджень. На точність пам'яті можуть впливати такі фактори, як дезінформація, навіювання, уява та когнітивні процеси. Тому, хоча пам'ять може слугувати цінним джерелом досвіду, важливо підходити до неї критично і визнавати її обмеженість.

Висновки. Алан Бадлі писав, «пам'ять – це дещо таке, на що ми постійно скаржимося. <...> Можливо, наша пам'ять менш надійна, ніж пам'ять середньостатистичного комп'ютера, але вона така ж об'ємна, більш гнучка і відноситься до нас більш поблажливіше» [2, с. 3], зрештою, у сьогодинішньому світі тотальної нестабільності, хиткості та ненадійності, якби це парадоксально не звучало, людині залишається покласти надії лише на пам'ять, яка вміщає в себе багатотисячний досвід болю, деструкції, репресивності, невдач, хоча поруч з ними завжди йде світло людяності, творення, свободи і завжди надія, щоб вона з собою не несла. Саме наша пам'ять є визначальним фактором, який коригує людську поведінку, бо завжди можна використати знання про свій попередній минулий досвід, щоб зробити власний проект майбутнього. Цей минулий досвід, який зберігається в пам'яті,

допомагає уникати помилок, або ж робити свідомий вибір, вибираючи ці помилки знову, що занурює людину у нескінченне коло заратустрівського одвічного повторення одного й того ж. Важливим є те (як на мене, це найголовніше), що наша пам'ять дозволяє нам навчатись на основі як власного, так і людських досвідів, інтегруючи нові знання і вміння зі старими, що також сприяє постійному розвитку. І, звичайно, створенням власної ідентичності, – яка формує наше відчуття себе і відношення до інших, тому що наш досвід впливає на те, хто ми є – потрібно завдячувати саме нашій пам'яті.

Антиномічна природа пам'яті, що характеризується притаманним їй напруженням між надійністю та хиткістю, являє собою глибокий філософський парадокс, який захоплював і захоплює уми мислителів протягом усієї історії. Ми намагались осмислити складний ландшафт пам'яті, вказавши на її подвійну здатність слугувати як надійним джерелом досвіду, так і нестабільним сховищем суб'єктивних спогадів. Наше дослідження лише задало можливі вектори руху, але хотілося б у перспективі більш детально підійти до цього питання крізь призму праць таких філософів, як Поль Рікер, Алейда Ассман та Моріс Гальбвакс.

Концепція герменевтики пам'яті Поля Рікера пропонує нам розглядати пам'ять як динамічну взаємодію між минулим досвідом і теперішніми інтерпретаціями, де надійність пам'яті впливає з її здатності до постійної реінтерпретації та реконструкції. Наголос Рікера на нарративній ідентичності висвітлює роль пам'яті у формуванні нашого самоусвідомлення, водночас визнаючи її вразливість до викривлень і маніпуляцій [12].

Так само дослідження культурної пам'яті Алейди Ассман підкреслює колективний і соціально сконструйований характер пам'яті, показуючи, як пам'ять переплітається з ширшими соціально-історичними нарративами, стабілізуючи і дестабілізуючи наше розуміння минулого. Ассман схильна вважати, що подвійна функція пам'яті як стабілізуюча сила та місце суперечок підкреслює її антиномічну природу, в якій надійність і хиткість співіснують у постійній напрузі [1].

Моріс Гальбвакс робить свій внесок у цей дискурс, підкреслюючи роль соціального контексту у формуванні індивідуальної пам'яті, ілюструючи, як на наші спогади впливає не лише особистий досвід, а й колективні рамки та культурні репрезентації. Гальбвакс розглядає соціальну динаміку пам'яті, висвітлюючи її умовний і залежний від контексту характер, підкреслюючи хиткість, притаманну покладанню виключно на індивідуальні спогади [6].

Синтезуючи ці перспективи, ми стикаємося з глибоким парадоксом пам'яті – парадоксом, який відображає складність самого людського досвіду. Хоча пам'ять слугує наріжним каменем нашого розуміння світу, надаючи нам відчуття тягlostі та узгодженості, вона також приховує в собі невизначеність і вразливість, які ставлять під сумнів її надійність. Коли ми намагаємося розібратися з антиномічною природою пам'яті, нам нагадують про складну взаємодію між стабільністю і нестабільністю, постійністю і швидкоплинністю, впевненістю і сумнівами – діалектику, яка лежить в основі людського буття.

Список використаної літератури

1. Assman A. *Shadows of Trauma: Memory and the Politics of Postwar Identity*. New York: Fordham University Press, 2016. – 320 p.
2. Baddeley A., Eysenck M.W., Anderson M.C. *Memory*. Psychology Press, 2015. – 546 p.
3. Derrida, Jacques. *Archive fever: a Freudian impression* / Jacques Derrida ; translated by Eric Prenowitz. University of Chicago Press, 1996. – 113 p. URL: https://monoskop.org/images/e/ef/Derrida_Jacques_Archive_Fever_A_Freudian_Impression_1996.pdf
4. Derrida, Jacques. *Dissemination* / Jacques Derrida ; translated by Barbara Johnson. The University of Chicago Press, 1981. – 366 p.

5. Epistemological Problems of Memory. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.sydney.edu.au/entries/memory-episprob/#toc>
6. Halbwachs Maurice. On collective memory. University of Chicago Press, 1992. – 244 p.
7. Lock John. An Essay Concerning Humane Understanding. Volume I. MDCXC, Based on the 2nd Edition, Books I. and II. (of 4) URL: <https://www.gutenberg.org/files/10615/10615-h/10615-h.htm#chap2.10>
8. Loftus Elizabeth F. Memory: Surprising New Insights into How We Remember and Why We Forget. Hardcover, 1980. – 207 p.
9. Lyotard Jean François. The Differend: Phrases in Dispute. Manchester University Press, 1988. – 208 p.
10. Lyotard Jean François. The Inhuman: Reflections on Time. Stanford University Press, 1992. – 224 p. URL; <https://pdfcoffee.com/lyotard-the-inhuman-reflections-on-time-pdf-free.html>
11. Lyotard Jean François. Heidegger and "the jews". University of Minnesota Press, 1990. – 106 p.
12. Ricoeur Paul. Memory, History, Forgetting. University of Chicago Press, 2006. – 624 p.

THE ANTINOMIC NATURE OF MEMORY: RELIABILITY VS FRAGILITY

Mariana Halushchak

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,

Department of Philosophy, Sociology

and Political Science named after Valeriy Skotnyi

Ivan Franko str., 24, 82100, Drohobych, Ukraine

The article reflects on the complex and contradictory nature of memory, which can be defined as antinomic. The antinomic nature of memory is manifested in the constant existence of moments of tension between preservation and distortion, between continuity and change, individuality and collectivity. In addition, there is no single correct approach or method for defining and understanding human memory, since the consideration of this phenomenon is interdisciplinary, which, on the one hand, significantly expands its content, and on the other hand, makes it impossible to make any final definitions. All of this makes this issue virtually vague in terms of scientific research, because it is not enough to know that memory is a mental cognitive process; it is equally important to consider the question of how memory is possible, what becomes its content, and how this content affects the individual and his or her identity; after all, does "memory loss" (or forgetting) always lead to a person's loss of his or her own identity, and thus the ability to be himself or herself? All of these and other questions are not only central to human culture, history, literature, and even psychology, but are equally relevant to philosophical knowledge. Recognizing and overcoming the contradictions inherent in memory is important for understanding its multifaceted role in human life and society.

The scientific novelty of this study lies in the consideration of this issue as an antinomy, where memory appears as an act and at the same time as something that can activate human consciousness, while remaining "in the shadow" of consciousness; being the foundation for the construction of any experience, but at the same time not the very content of experience; selectivity in the process of remembering and forgetting, which again raises the problem of the reliability and fragility of our memories, the perspective of multiplicity, which is formed under the influence of different points of view and subjective interpretations. All of this leads to ethical dilemmas about truthfulness, responsibility, and justice as individuals and societies grapple with the consequences of remembering or forgetting certain events.

Key words: memory, forgetting, antinomy, identity, cognitive experience, knowledge, consciousness, reliability, precariousness.